

УДК 378:37.011.3:316.61

В. В. Осідак,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

ЗНАЧЕННЯ РІДНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті наведено доводи щодо необхідності перегляду позицій рідної мови на заняттях з іноземної мови. В основі переосмислення ролі рідної мови лежать лінгвістичні, психологічні та емпіричні дослідження, які ставлять під сумнів існуючу теорію, визнану панівною в методиці викладання іноземних мов, згідно з якою оволодіння іноземною мовою підпорядковується тим самим механізмам, що і під час оволодіння першою рідною мовою. Відповідно до отриманих результатів, рідна мова є потужним джерелом оптимізації процесу навчання іноземної мови.

Ключові слова: рідна мова, іноземна мова, білінгвізм, критерії доцільності вживання рідної мови.

Постановка проблеми. Понад сто років домінуючим підходом до викладання іноземних мов (ІМ) було визнано мономовний підхід (ІМ через ІМ) [1], запропонований на противагу граматики-перекладному, який не в змозі був забезпечити формування достатньої комунікативної компетентності студентів у говорінні. Як наслідок, виникла ідея необхідності зменшення ваги рідної мови (РМ) на заняттях з ІМ [2], покладеної в основу Прямого та Аудіолінгвального методів. На думку прихильників цієї теорії, використання РМ на заняттях з ІМ перешкоджає процесу оволодіння студентами ІМ. Заняття з ІМ, на яких взагалі не використовувалась РМ, вважаються і сьогодні своєрідним почесним свідченням найвищої мовної кваліфікації та методичної підготовки викладача [3: 24], а викладач, який вживає РМ під час заняття з ІМ, позбавляє студентів єдиної можливості, в умовах штучного білінгвізму, отримати досвід іншомовної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з активно досліджувальних проблем у теорії і практиці мовних контактів – є місце і роль РМ у навчанні / оволодінні ІМ [1-8]. Значення РМ на заняттях з ІМ змінювалося упродовж віків залежно від обраного методу навчання іноземних мов [1; 8]. Сьогодні основним підходом у навчанні ІМ визнано комунікативний системно-діяльнісний підхід. Згідно з цим підходом передбачається обмежене використання рідної мови під час навчання іноземної: за більшістю методичних прийомів приховане відверте уникання РМ студентів, наприклад, замість перекладу лексичних одиниць з іноземної мови на рідну, викладач на початкових етапах використовує наочність (малюнки, фотографії тощо), а на більш просунутих – тлумачення іншомовних слів мовою, яка вивчається [1].

Проте психологічні, психолінгвістичні та лінгвістичні дослідження, підкріплені емпіричними даними, доводять, що недостатня опора на РМ, нехтування об'єктивних і суб'єктивних закономірностей засвоєння ІМ на основі РМ, є вагомим недоліком сучасної методики викладання іноземних мов [5].

Мета статті – здійснити аналіз різних підходів до ролі та місця рідної мови на заняттях з іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Основний аргумент проти використання РМ в навчальному процесі полягав у тому, що заняття, які проводяться виключно ІМ, створюють ситуації, в яких студенти отримують досвід реального спілкування, під час якого, шляхом спроб і помилок, формується іншомовна комунікативна компетентність, наближена до комунікативної компетентності носіїв мови [7: 8]. Вважається, що навчання ІМ повинно базуватися на принципах вивчення РМ, наприклад, така позиція враховується в методі Повного Фізичного Реагування, відповідно до якого процес навчання моделює етапи засвоєння РМ немовлям [1: 406; 3]. Відповідно, використання РМ може стати перешкодою для створення достатнього інформаційного оточення як необхідної умови для засвоєння ІМ. Отже, основний принцип навчання іноземною мовою – це оволодіння мовленнєвою діяльністю засобами іноземної мови, оскільки в основі білінгвізму лежать ті ж самі мовленнєві механізми, за допомогою яких відбувається оволодіння РМ [1: 407-408].

Також до факторів, які вимагають мінімізувати вживання та вплив РМ на заняттях з ІМ, можна віднести висновки, зроблені теорією координованого білінгвізму, відповідно до яких не існує домінуючої мови, індивід формує дві чіткі роздільні мовні системи. Наслідки координованого білінгвізму особливо яскраво виражені в багатьох методиках середини ХХ сторіччя, коли фахівці намагались пояснити значення слів ІМ шляхом його тлумачення, міміки та жестикуляції, наочності тощо, не звертаючись до їх перекладу на рідну мову з надією врешті-решт сформувати автономну мовну систему мислення [8: 213].

До небажаних "побічних ефектів" РМ відносять також негативний вплив інтерференції, коли раніше сформовані навички справляють негативний, гальмівний вплив на формування нових навичок, що виявляється у зниженні продуктивності дій, виникненні помилок тощо. Наприклад, переклад РМ певних лексичних одиниць може створити враження, що ці лексичні одиниці мають еквіваленти в РМ студентів, в той час як таких не існує [6: 5].

Окрім цього, небезпека РМ на заняттях з ІМ полягає у тому, що деякі викладачі та студенти зловживають використанням РМ і звертаються за допомогою до неї щоразу, коли виникають труднощі [8].

Проте, монологічний підхід до оволодіння ІМ не без критичних зауважень. Як логічно припускають прибічники субординованого білінгвізму, в основі якого лежить переконання, що учасники міжкультурної комунікації володіють РМ, як правило, краще ніж ІМ, оволодіння ІМ, за визначенням, не може дублювати засвоєння першої РМ "з нуля" в ранньому дитинстві [1; 2], оскільки, як правило, вивчення ІМ розпочинається в більш старшому віці, коли вже створена певна понятійна база, мовна специфіка картини світу, на яку постійно опирається індивід, засвоюючи та осмислюючи будь-яку іншу систему світу, а мовна система ІМ зіставляється з відповідними одиницями РМ. Крім того, процес оволодіння ІМ відбувається вже не в природних умовах засвоєння РМ, а штучних. Тобто, обмежене використання РМ на заняттях з ІМ "зовсім не є гарантією кращого оволодіння ІМ, та не сприяє гуманістичному підходу до процесу навчання, в основі якого, передусім, лежить визнання особистості студента" [6: 3].

Ці міркування розділяють багато вчених, які стверджують, що процес навчання будь-якої ІМ потребує опори на РМ [1-8]. Допоміжна роль РМ, як це не парадоксально, зростає відповідно до покращення грамотності студентів [1; 4]. Саме з цієї причини Прямому методу, націленому на створення атмосфери чистого білінгвізму, не вдалося абсолютно усунути РМ з процесу навчання ІМ [1; 4]. Свідомо чи підсвідомо, студенти сприймають інформацію про ІМ "через призму" РМ, "після всіх роз'яснень викладача... студенти лише тоді розуміють їх, коли знаходять відповідний еквівалент у РМ" [4]. Наприклад, у багатьох випадках викладач здійснює пояснення нового матеріалу РМ, студенти постійно звертаються до двомовних словників, особливо на початкових етапах вивчення ІМ [2; 7]. Таким чином, РМ відіграє роль певного мірила вираження нових мовних явищ і фактів, думок та відчуттів іноземною мовою [3].

Наразі роль РМ в оволодінні ІМ підтверджена низкою психо-лінгвістичних досліджень, підсумованих V. Cook та T. Timog:

1) вживання РМ на заняттях з ІМ не є перешкодою для формування іншомовної комунікативної компетентності, оскільки учні / студенти уже мають достатньо сформовану базу в РМ. Відповідно, учні / студенти вже більш соціально адаптовані та зрілі, коли вони починають вивчати ІМ. А відтак, конкуренції між РМ та ІМ не існує;

2) переконання, яке панувало в ХХ сторіччі стосовно двох окремих мовних систем, які утворюють РМ та ІМ, спростоване дослідженням, згідно з яким мови взаємопов'язані на лексичному, граматичному, синтаксичному, фонологічному і прагматичному рівнях. Переключення з одного мовного коду на інший відбувається відповідно до мовленнєвих функцій, правил дискурсу, синтаксичних характеристик речення. Отже, навчаючи ІМ, необхідно враховувати цю взаємодію, залучаючи РМ в навчальний процес, оскільки мовна трансформація (transfer) є природним психо-лінгвістичним процесом;

3) процес оволодіння ІМ залучає когнітивні, соціальні й емоційні фактори, які тісно взаємопов'язані, з одного боку, та рівною мірою відносяться як до рідної, так і до іноземної мов, з другого.

Отже, РМ є потужним джерелом оптимізації процесу навчання ІМ та ефективним засобом формування іншомовної компетентності студентів. У той же час, очевидно, що оволодіння ІМ засобами ІМ є цілком природним та єдино-можливим шляхом. Тому поєднання іноземної та рідної мов, в правильній пропорції, коли іноземна мова є панівною на заняттях з ІМ, а застосування РМ є "розважливим", тобто за необхідністю, сприятиме процесу засвоєння ІМ та створить середовище співіснування двох мов – рідної та іноземної – максимально наближеним до природних [1; 7: 9].

Досліджуючи питання ролі РМ на заняттях з ІМ, V. Cook [1: 413] запропонувала критерії, які можуть слугувати орієнтирами для практичного використання РМ, а саме: *ефективність, навчальну доцільність (learning), природність та комунікативну релевантність (external relevance)*.

Згідно з критерієм, *ефективність* вживання РМ необхідно тоді, коли певний вид роботи на занятті з ІМ буде більш ефективним при застосуванні саме РМ. Так, наприклад, оволодіння ІМ на початковому рівні без залучення РМ практично є неможливим в штучних умовах білінгвізму [8: 214].

Критерій *навчальної доцільності* передбачає, що РМ є ефективним джерелом оптимізації процесу засвоєння й оволодіння іншомовною комунікативною компетенцією. Так, РМ на заняттях з ІМ заощаджує дорогий час, наприклад, коли потрібно пояснити відтінки значення певного слова або граматичне явище. Оскільки, багато помилок під час тестування спричинені тим, що студенти не завжди точно розуміють завдання, РМ може застосовуватись для усунення моментів, які викликають труднощі. Аналіз типових помилок РМ є часто більш ефективним порівняно з аналізом, проведеним ІМ [8: 214-215].

Природність використання РМ – це надання переваги РМ перед ІМ під час обговорення певних тем або в певних обставинах, наприклад, в конфліктних ситуаціях на заняттях саме РМ є більш природною та краще сприяє налагодженню дисципліни [8: 215].

Відповідно до критерію *комунікативна релевантність*, на заняттях з ІМ потрібно створювати ситуації, наближені до типових ситуацій природного спілкування, коли індивід використовує відразу дві мови: рідну та іноземну [7: 9-10].

Попри визначені критерії, які окреслюють загальні навчальні ситуації доцільності вживання РМ на заняттях з ІМ, ми розділяємо позиції Tsafi Timor [7: 10] щодо необхідності виокремлення більш формальних та конкретних положень, які б враховували навчальні ситуації, конкретні розмовні теми тощо, специфіку навчання ІМ на кожному з етапів та інтенсивність вживання РМ. З одного боку, це дослідження надасть офіційного статусу РМ на заняттях з ІМ, з іншого – зменшить відчуття провини викладачів, які, попри загальні положення, відчувають, що РМ є важливим засобом формування іншомовної компетентності студентів.

Усунення або мінімальне використання РМ під час формування іншомовної комунікативної компетентності часто приводить до незадоволення не лише серед викладачів, а й студентів, які на власному досвіді переконалися у перевагах використання РМ на заняттях з ІМ [8: 212-214; 6: 4]. Підтвердження цьому було отримане в ході проведених досліджень, в яких брало участь 112 учителів початкової й середньої шкіл та 110 студентів неспеціальних факультетів [6].

Відповідно до результатів досліджень [7: 10-14] переважна більшість вчителів шкіл (100 % вчителів початкової школи та 87 % – середньої школи) переконалися у позитивному впливі РМ під час навчання ІМ і лише 13 % вважають, що процес викладання має здійснюватись виключно ІМ. Вчителі як початкової (65 %), так і середньої шкіл (62 %) часто звертаються до РМ для пояснення граматичних структур, які не мають еквівалентів у РМ студентів, наприклад для пояснення перфектних часів, узгодження часів в непрямій мові тощо. Приблизно однаковий відсоток вчителів (75 % – початкова школа; 79 – середня) вважають доцільним використовувати РМ при формуванні лексичної компетентності учнів. Якщо в умовах штучного білінгвізму ця ситуація є доцільною на початковому етапі оволодіння іншомовною компетентністю, то в середній школі мова йде, скоріше всього, про формування лінгвокраїнознавчої компетентності, наприклад, використання РМ є виправданим при введенні ідіоматичних виразів, прислів'їв. РМ тут розглядається як потужний фактор створення позитивних зв'язків між мовами та культурами [7: 13]. До РМ, на думку вчителів, варто також звертатися при організації роботи класу, налагодженні дисципліни та взаємовідносин.

Результати, отримані під час дослідження серед студентів неспеціальних факультетів, підтвердили виключну роль РМ при оволодінні ними ІМ. Так, усі 110 студентів зазначили позитивний вплив РМ на заняттях з іноземної. Частота звернення до РМ залежить від рівня сформованості загальної комунікативної компетентності студентів: чим нижчий рівень володіння ІМ, тим частіше вони звертаються за підтримкою до РМ.

Висновки: Питання використання РМ студентів на заняттях з ІМ залишається дискусійним: з одного боку, досі офіційно РМ не використовується у навчанні ІМ, з іншого – теоретичні та емпіричні дослідження доводять позитивний вплив РМ на заняттях з ІМ, а відтак є достатніми для "легалізації РМ" під час навчання / оволодіння ІМ.

Під час оволодіння ІМ, студенти свідомо чи підсвідомо, опираються на мовну картину світу РМ, яка стає потужним джерелом оптимізації процесу формування іншомовної комунікативної компетентності. Викладачі, усвідомлюючи потенціал РМ на заняттях з ІМ, розглядають РМ як ефективний засіб формування іншомовної комунікативної компетентності студентів.

Критерії, визначені V. Cook: *ефективність, навчальна доцільність, природність та комунікативна релевантність*, окреслюють загальні навчально-виховні ситуації доцільності використання РМ на заняттях з ІМ. Однак вони можуть слугувати лише орієнтирами для збалансованого, гармонічного поєднання рідної та іноземної мов під час формування іншомовної комунікативної компетентності студентів.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження можуть полягати в розробці чітких науково обґрунтованих факторів використання рідної мови на заняттях з іноземної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Cook V. Using the first language in the classroom [Електронний ресурс] / V. Cook // The Canadian Modern language Review, 57 (3), 2001. – P. 402–423. – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.3138/cmlr/57.3.402>.
2. McKenzie-Brown P. Using the mother tongue to teach another tongue (2006) [Електронний ресурс] / P. McKenzie-Brown. – Режим доступу : // <http://languageinstinct>.
3. Butzkamm W. & Caldwell J. The bilingual reform : A paradigm shift in foreign language teaching / W. Butzkamm, J. Caldwell. – Tübingen, Germany : Gunter Narr Verlag. – 2009. – 99 S.
4. Барановская Т. Я. Особенности изучения иностранного языка / Т. Я. Барановская // Фундаментальные исследования. – 2011. – № 1 – С. 53–55.
5. Полікарпова Ю. О. Традиції та іновачії у викладанні іноземних мов в умовах інтеграції України до світової спільноти [Електронний ресурс] / Ю. О. Полікарпова. – Режим доступу : <http://www.academia.edu/2079153>.
6. Kavaliauskiene G. Role of mother tongue in learning English for specific purposes [Електронний ресурс] / G. Kavaliauskiene // ESP World. Issue 1. – Volume 8, 2009. – Режим доступу : <http://www.esp-world.info>.
7. Tsafi T. Use of the Mother Tongue in teaching a foreign language [Електронний ресурс] / T. Tsafi // Language Education in Asia, Volume 3 (1), 2012. – P. 7–15. – Режим доступу : <http://www.camtesol.org>.

8. Voicu C. Overusing Mother Tongue in English Language Teaching [Електронний ресурс] / C. Voicu // Cultural and Linguistic Communication, 2004. – P. 212–218. – Режим доступу : http://www/ijcr/eu/articole/84_30IJCR%203-2012.pdf.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Cook V. Using the first language in the classroom [Elektronnyy resurs] / V. Cook // The Canadian Modern language Review, 57 (3), 2001. – P. 402–423. – Rezhym dostupu : <http://dx.doi.org/10.3138/cmlr/57.3.402>.
2. McKenzie-Brown P. Using the mother tongue to teach another tongue (2006) [Elektronnyy resurs] / P. McKenzie-Brown. – Rezhym dostupu : // <http://languageinstinct>.
3. Butzkamm W. & Caldwell J. The bilingual reform : A paradigm shift in foreign language teaching / W. Butzkamm, J. Caldwell. – Tübingen, Germany : Gunter Narr Verlag. – 2009. – 99 S.
4. Baranovska T. Ya. Osobennosti izucheniya inostrannogo yazyka [Peculiarities of Learning Foreign Language] / T. Ya. Baranovska // Fundamentalnye issledovaniya [Fundamental Researches]. – 2011. – № 1 – S. 53–55.
5. Polikarpova Yu. O. Tradytsiyi ta innovatsiyi u vykladanni inozemnykh mov v umovakh integratsiyi Ukrayiny do svitovoyi spilnoty [Traditions and Innovations in Teaching Foreign Languages in Terms of Ukraine Integration into the World's Community] [Elektronnyy resurs] / Yu. O. Polikarpova. – Rezhym dostupu : <http://www/academia.edu/2079153>.
6. Kavaliauskiene G. Role of mother tongue in learning English for specific purposes [Elektronnyy resurs] / G. Kavaliauskiene // ESP World. Issue 1. – Volume 8, 2009. – Rezhym dostupu : <http://www.esp-world.info>.
7. Tsafi T. Use of the Mother Tongue in teaching a foreign language [Elektronnyy resurs] / T. Tsafi // Language Education in Asia, Volume 3 (1), 2012. – P. 7–15. – Rezhym dostupu : <http://www.camtesol.org>.
8. Voicu C. Overusing Mother Tongue in English Language Teaching [Elektronnyy resurs] / C. Voicu // Cultural and Linguistic Communication, 2004. – P. 212–218. – Rezhym dostupu : http://www/ijcr/eu/articole/84_30IJCR%203-2012.pdf.

Матеріал надійшов до редакції 04.10. 2013 р.

Osidak V. B. Значение родного языка в процессе формирования иноязычной коммуникативной компетентности.

В статье проведены доводы о необходимости пересмотра позиций родного языка на занятиях по иностранному языку. В основе переосмысления роли родного языка лежат лингвистические, психологические и эмпирические исследования, ставящие под сомнение господствующую в методике преподавания иностранных языков теорию, в соответствии с которой процесс изучения иностранного языка подчиняется механизмам овладения родным языком. Согласно полученным результатам, родной язык является мощным источником оптимизации процесса обучения иностранному языку.

Ключевые слова: *родной язык, иностранный язык, билингвизм, критерии целесообразности применения родного языка.*

Osidak V. V. The Role of Mother Tongue in Foreign Language Acquisition.

The article argues for the necessity to re-examine the position of the mother tongue in the foreign language teaching. For many years using students' mother tongue in the foreign language classroom has been viewed as an impediment to the effective foreign language teaching. Though, the monolingual approach to teaching and learning foreign languages is not without its criticism. Empirical and theoretical knowledge advocates the role of the mother tongue in the foreign language classroom, thus calls in question a prevalent assumption that foreign language learning is similar to the first language acquisition. More recent studies indicate that the mother tongue and the foreign language are linguistically interdependent. Therefore, foreign language learning and teaching should not eliminate the use of the mother tongue from the foreign language classroom as it contradicts mental processes in the mind. The research findings of foreign language teachers and learners' attitude were provided as the support to the judicious use of the mother tongue in the foreign language classroom. It seems that the right dosage of the mother tongue can foster a foreign language acquisition, is beneficial at various levels and enhances the learning environment. The article also explains the criteria for the balanced use of the mother tongue: efficiency, learning, naturalness, external relevance.

Key words: *mother tongue, foreign language, bilingualism, criteria for the judicious use of the mother tongue.*